

»Vi er alle metaforer for hinanden«

En hegeliensk læsning af Inger Christensens *det*

Af Markus Floris Christensen

In Danish literary criticism, there has for some time now been a tendency towards post-structuralist or ideology critical readings of the poets of the 1960s. Here, I offer an alternative reading by interpreting Inger Christensen's *det* (1969) in light of the idealistic conception of consciousness that originates from Hegel's *Phenomenology of Spirit*. In the course of the article, I show that there are several, extensive similarities in the way in which both Christensen and Hegel represent phenomena of consciousness and world. It is also shown that both systems, rather than being hermetic wholes, are constantly expanding.

I receptionen af de bevægelser, der fandt sted i 1960'ernes danske lyriklandskab, lyder fortællingen ofte, at vi med digtere som Hans-Jørgen Nielsen, Kirsten Thorup, Johannes L. Madsen, Per Højholt og Inger Christensen, kunne konstatere et radikalt brud med den form for centrallyrisk, helhedssøgende digtning, der gjorde sig gældende med *Heretica*-dominansen op gennem 1950'erne.

I den litterære kritik har der således været tendens til at betragte 60'erdigtningen under vingerne af særligt to teoretiske hovedspor i det 20. århundredes vestlige tænkning. Der er tale om det, man fejlagtigt, men nyttigt, har betegnet den franske poststrukturalisme med Roland Barthes og Jacques Derrida som nøglefigurer i en dansk kontekst – og den tyske ideologikritik repræsenteret ved Adorno/Horkheimer og Walter Benjamin.¹ Blandt de første og primære eksponenter for den poststrukturelle og skrifttematiske vinkling står Steffen Hejlskov Larsen, der i klassikeren *Systemdigtningen. Modernismens tredje fase* (1971) hævdede, at Inger Christensen var den »mest formalistiske« blandt systemdigterne (Hejlskov Larsen 1971: 109).

1 Ideen om en fællesbetegnelse for de tankestrømninger, der udgår fra de filosoffer og teoretikere, der sædvanligvis henregnes under den poststrukturalistiske paraply, er behæftet med tvivlsspørgsmål, eftersom det som regel er en central pointe hos disse tænkere (Foucault, Blanchot, Kristeva, Derrida, Deleuze, Lyotard, Barthes, Lacan), at det ikke længere er muligt at opstille en samlet filosofisk teori, en bestemt metode eller et særligt analytisk format i og for tænkningen. Endvidere er det værd at bemærke, at betegnelsen stammer fra den amerikanske forskning – ikke fra den kontinentale tradition, som ovennævnte har deres ophav i – både hvad angår nationalitet og fagligt tilhørsforhold.

I 1976 formulerede Marie Louise Svane det således, at Inger Christensen med udgivelsen af *det* (1969) videreførte nogle essentielle temaer fra det tidligere forfatterskab, samtidig med at hun skiftede sin »modernistiske poetik ud med en ny skriftteoretisk praksis« (Svane 1976: 294). Den poststrukturelle belysningstendens nåede imidlertid sit højdepunkt i artikelsamlingen *Sprogskygger – læsninger i Inger Christensens forfatterskab* (1995), hvor tænkere som Blanchot, Derrida og Kristeva er at finde i seks af de i alt ni læsninger.² Nævnes skal her også Tue Andersen Nexø, der i sit forslag til en »systemdigtningens typologi«, anslog, at det poetologiske standpunkt bag systemdigtningen i 60'erne først og fremmest har en »afslørende, ideologikritisk funktion – de afslører fiktionen om subjektet og digtningens forankring i en før-sproglig verden, og kobler sig i den forstand til hele neo-avantgardens projekt« (Andersen Nexø 1998: 87).

En af hensigterne med denne artikel er at bryde med den teoretiske horisont, som 60'er-digtningen traditionelt er blevet underlagt. Hermed ikke sagt, at der er noget forkert eller urimeligt i at forbinde 60'er-digterne med de tankestrømninger, der var dominerende i deres egen tid (og lang tid fremefter). Snarere tværtimod. Det forekommer mere end plausibelt at betragte visse dele af fx Højholts eksperimenterende forfatterskab som et udtryk for en skrifttematisk optik med rødder i Derridas grammatologiske tænkning, lige så vel som det ikke er umuligt at registrere et ideologikritisk potentiale hos Inger Christensen, når hun bl.a. tematiserer »atombomben« eller anfægter »udbyttedelingens sunde fornuft« (Christensen 2005: 214).

Måske er tiden imidlertid inde til at undersøge 60'er-digtningen på nogle andre præmisser – og med udstikkere til nogle andre subjekt- og

2 Mads Dupont Heidemann inddrager således Derrida og Kristeva i artiklerne »Bernardinos himmelrum« og »Poesiens supplerende bevægelse«, mens Anne Munch Terkelsen trækker på de selvsamme i »En puls uden krop«. Ligeså gør Kim Forum Jacobsen i »Stopped flow«, mens Annette Bøgh og Mads Fedder Henriksen knytter an til Blanchot i hhv. »Vingeslag« og »Blikket i fokus – projektioner på og fra Inger Christensens sonetkrans«. Det er dog vigtigt at understrege, at 60'er-digtningen og særligt Inger Christensen ikke alene er blevet belyst fra en poststrukturel eller ideologikritisk synsvinkel. Det er en overordnet tendens og ikke en entydig tilbøjelighed, jeg mener at kunne spore i receptionen. Af eksempler på divergerende belysningsrammer skal her fremhæves Svend Erik Larsens læsning af *det* fra 1997, hvori Inger Christensen sættes i relation til Leibniz og dennes monadelære fra 1715 samt Anne Gry Haugland, der i 2012 færdiggjorde ph.d.-afhandlingen *Naturen i ånden – om naturfilosofien i Inger Christensens forfatterskab*. Også Henning Fjørtofts afhandling om Inger Christensen fra 2013, hvori forfatterskabet betragtes fra et økologisk perspektiv, anstiller en radikalt anden vinkel end den poststrukturelle eller ideologikritiske.

sprogopfattelser end dem, der kom til udtryk i skrifttænkningen og ny-marxismen.

I denne artikel vil jeg derfor belyse Inger Christensens *det* ud fra den idealistiske bevidsthedsforståelse, der grundlagdes i G.W.F. Hegels hovedværk *Phänomenologie des Geistes* (1807). Hvad jeg nærmere bestemte vil undersøge, er, hvilke former for bevidsthedsniveauer der kommer til syne på tværs af de sektioner, der optræder i værket, og hvordan disse kan beskrives filosofisk. Det drejer sig om at nå frem til en bestemmelse af, hvordan forholdet mellem bevidsthed og verden udspiller og udvikler sig – fra Prologos til Epilogos.

Endvidere vil jeg anstille nogle betragtninger over, hvorvidt Christensen skal afgrænses som traditionalist eller modernist samt komme ind på hendes brug af systemet som formmotor. Også her vil der blive trukket en forbindelse til Hegels metafysisk-spekulative system og den opfattelse, der ligger bag brugen af systemet hos ham, for måske har systemet ikke alene den funktion at henvise læseren til et negativt »poetologisk«, dvs. betydningsudtømmende standpunkt, sådan som Andersen Nexø anfører i sin skitse. Måske er der noget andet at hente i systemet.

At sammenholde digteren Christensen med filosofen Hegel kan umiddelbart forekomme dubiøst. At sammenholde litteratur med filosofi er i det hele taget ikke en procedure, der lader sig udfolde problemfrit, selvom grænserne indimellem kan være svære at få øje på. Inddragelsen af Hegel og den absolutte idealisme kalder på en begrundelse. Hvorfor netop Hegel – og hvorfor netop *Fænomenologien*?

Hertil skal det præliminært anføres, at Hegel og *Fænomenologien* gennem tiden ofte er blevet sat i forbindelse med litteraturen. Således er det gådefulde og sprogligt knudrede værk blevet læst som en dannelsesroman, en revideret version af *Den guddommelige komedie*, en tragedie og en komedie i mere traditionel forstand (Pinkard 2002: 222). Hvad Hegel og litteraturen mere overordnet angår, er der tillige fremsat en række tydinge. Fx har Richard Rorty bedyret, at man med udgivelsen af *Fænomenologien* kunne konstatere en litterær vending indenfor filosofien (Gröschner m.fl.: 97). Rorty hævder således, at filosofien blev en litterær genre med Hegel, og at Hegel var den første egentlige litterære kritiker, idet dialektikken lagde grundlaget for enhver litteraturkritik. Ydermere har Alan Speight i *Hegel, Literature and the Problem of Agency* (2001) søgt at udrede det revolutionerende og opbyggelige potentiale, som Hegel finder i litteraturen. Speight lægger vægt på den af Hegel fremsatte tese, at litteraturen gi-

ver privilegeret adgang til handling, og hævder ydermere, at litteraturen i alle dens forskellige former er af afgørende betydning for Hegels samlede agensfilosofi (Speight 2001: 6-7).

Som det fremgår, er indslusningen af Hegel i det litterære (eller omvendt) ikke en ny opfindelse, en kobling uden ræson. Det skal endvidere vise sig, hvorfor netop Hegel i denne artikel inddrages som et supplement til forståelsen af Christensens værk.

I denne artikel vil det hegelianske aftryk vise sig på to planer: et formelt og et indholdsmæssigt. Med det formelle plan forstår jeg alt, der knytter sig til henholdsvis Christensens og Hegels brug af systemet i udfoldelsen af deres respektive projekter. Med det indholdsmæssige forstår jeg alt det, der har med bevidsthedsanalysen at gøre, dvs. med undersøgelsen af de stemmer, der taler på tværs af værkets tre hovedsektioner. Det skal i denne sammenhæng pointeres, at det ikke er en narratologisk forankret bevidsthedsanalyse, jeg ønsker at fremstille. Der er ikke tale om et forsøg på at rubricere Christensens fortællerstemmer i et udsigelsesdiskursivt register. Hvad der i denne kontekst sigtes efter er en filosofisk belysning eller en stille opklaring – ikke en stramt, afgrænset afklaring.

Systemet

Inger Christensen har i flere interviews givet udtryk for, at hun betragtede prædikaten »systemdigter« med stor skepsis.³ For hende havde systemerne altid været noget sekundært, noget, der skulle tjene til at »afsløre dét lillebitte felt som er sproget« (Skyum-Nielsen 1982: 93), noget der var kommet til hende mere eller mindre tilfældigt. At systemet i *det* skulle være ankommet til digteren i en raptus under tilfældets herredømme, er umiddelbart svært at forestille sig, når man kaster et blik på værkets udformning. *det* er ikke et værk, der emmer af kontingens og kompositionel rundhåndethed. Således er værket inddelt i tre hovedafsnit (Prologos, Logos,

3 I et interview fra 1992 udtalte Christensen: »Jeg har selv ikke nogen særlig lyst til at blive kaldt systemdigter, bare fordi jeg har brugt tal som inddelingsprincip i flere af mine digtsamlinger« (her citeret efter Fjørtoft 2011: 27). Adspurg om systemernes betydning for hendes forfatter-skab af Peter Øvig Knudsen i 1995: »Emnet trætter mig, så det behøver vi kun at springe over. Al den snak har været med til at placere mig som en systemsærling ovre i et hjørne. I hvert fald her i Danmark« (Øvig Knudsen 1995: 232). I det sidste interview, Christensen medvirkede i, fortalte hun journalisten Birgitte Tollan, at systemerne var kommet til hende mere eller mindre tilfældigt (se litteraturliste for web-link).

Epilogos), hvor den midterste sektion står som den mest fyldige med tre underafdelinger (SCENEN, HANDLINGEN, TEKSTEN), der hver især består af otte afsnit med hver sine otte digte, der refererer til hinanden indbyrdes. Eller man kan sige, at værket består af tre akter, hvor den midterste akt er spaltet i yderligere tre, der igen er underopdelt.⁴ Som det fremgår, er værket gennemkomponeret fra ende til anden. Inger Christensen var imidlertid ikke selv af den overbevisning, at selve systemet var det afgørende. Men hvorfor så benytte sig af det, kunne man fristes til at spørge? Hvad kan det systemisk-skematiske tilbyde, som det løsrevne-umiddelbare ikke kan? Her kan filosofien og rekursen til Hegel måske hjælpe på vej.

I den tyske idealisme, der normalt henregnes til perioden efter Kant med Fichte, Schelling og Hegel som hovedpersoner, opfattes videnskaben som en systematisk udlagt totalitet af den højeste og mest essentielle form for viden.

Videnskaben skal her forstås ud fra Fichtes »Grundsatz«: at vi ikke har at gøre med en særegen logik eller en bestemt teori om viden, men snarere med en videnskab, i hvilken filosofien udfolder sig selv som den *absolutte viden*, dvs. en viden, der indbefatter »det hele« – på tværs af alle faggrænser, kunne det udtrykkes i senmoderne vendinger. For de tyske idealister udgør filosofien videnskaben uden sidestykke. Filosofien opfattes ikke som fundamentet – som det bagvedliggende – for de forskellige videnskaber. Filosofien *er* videnskaben, sådan som den bliver til i et begrebsligt system. I det berømte forord til *Fænomenologien* hedder det: »Die wahre Gestalt, in welcher die Wahrheit existiert, kann allein das wissenschaftliche System derselben sein« (PhG: 14/ÅF: 6).

Når Hegel mener, at sandheden alene kan eksistere i det videnskabelige system, beror det på en overbevisning om, at ethvert filosofisk begrebssystem har muligheden for at udtrykke – om ikke andet – så dog *noget*, der er sandt. Ikke nødvendigvis »hele« sandheden, men ikke desto mindre »noget af den«. Hegel opfatter de præ-hegelianske systemer som forudsætninger for sit eget. Det er med andre ord det processuelle aspekt i den filosofiske systemopbygning, som Hegel hæfter sig ved.

Herom handler de første sider i forordet, hvor Hegel også redegør for, hvorfor han ikke indleder hele værket med at afgrænse dets formål og dets

4 Endvidere er det værd at bemærke, at de otte underafsnit alle låner titler fra Viggo Brøndals *Præpositionernes Theori* (1940). Herom skriver Iben Holk i »Det egentlige/Det usigelige«, hvorfor jeg henviser til denne artikel for en mere fyldestgørende udlægning af Brøndals betydning.

resultater. For Hegel er spørgsmålet om sandheden et spørgsmål om tilblivelse – ikke i teologisk, men i erkendelsesteoretisk forstand: Sandheden er noget, der bliver til. Løbende. Denne sandhedsopfattelse udlægger han metaforisk med billedet om den organiske enhed mellem knoppen, blomsten og frugten:

Die Knospe verschwindet in dem Hervorbrechen der Blüte, und man könnte sagen, dass jene von dieser widerlegt wird; ebenso wird durch die Frucht die Blüte für ein falsches Dasein der Pflanze erklärt, und als ihre Wahrheit tritt jene an die Stelle von dieser (PhG: 12/ÅF: 4).

Knoppen bliver modsagt af blomsten, der igen bliver modsagt af frugten, der udgør endestationen i den organiske enhed. Sandheden negeres altså fremad i en stadig progression, den såkaldt negative dialektik, der dog har et positivt udslag. Pointen med organisme billedet er, at blomsten ikke ville få eksistens uden knoppen, og at frugten ikke ville få eksistens uden blomsten. Knoppen og blomsten er forsvindende momenter, men de er betingelsen for, at frugten kan opstå.

De er hinanden gensidigt afhængige. Dette gør sig også gældende for sandhedens tilblivelse, mener Hegel – og systemet er den eneste form, der kan gennemføre sandhedens bevægelse.

Det vil her være min påstand, at systemet i *det* i vid udstrækning kan læses ud fra det hegelianske systemprincip. I værkets tre sektioner ser vi således noget vidt forskelligt, der dog stadig er forbundet og indbyrdes betinget. På udtrykssiden er Prologos typografisk sat op som prosa med variationer i længde og afsnit, hvormed det rent formelt adskiller sig fra Logos' mere matematisk ordnede struktur, der igen adskiller sig fra Epilogos' vertikale søjler med enkelte ind- og udtryk til både højre og venstre. Sammenholder man de tre sektioner stilistisk, bliver det tydeligt, at vi går fra noget, der kunne minde om en »spontan«, ud-i-en-kørende skrift (Prologos), hen over en kontrolleret og intertekstuel gennemspillet skematik (Logos) til noget, der kunne anses som en mediering mellem del et og to, nemlig Epilogos' slyngede kolonner. Hvor opsætningen i Prologos ikke tvinger læseren til at forholde sig til andet end skriftens umiddelbare højhastighedstog, der skramler skønt henover siderne, og som i de sidste partier afløses af inciterende refræner (jf. »De'ets« gøren og væren og »En eller andens« hvileløse vandringer), er der langt mere at afkode i Logos-afsnittet. Heri konfronteres læseren med ikke mindre end tre (i tilfældene

med citaterne fire) strukturerende elementer, førend man kommer ned til selve teksten. Således er alle teksterne udstyret med en overskrift i versaler, der angiver, hvilken underafdeling af Logos, de tilhører, samt en grammatisk kategori og endelig et tal mellem 1 og 8. Logos fremtræder altså som en stærkt konstrueret enhed uden afvigelser og brud. Intet synes at være overladt til tilfældighederne. I Epilogos er underoverskrifterne, de grammatiske betegnelser og tallene forsvundet. I vid udstrækning er vi tilbage ved udgangspunktet: Skriften er blevet rensset for kategoriske inddelinger. Men hvor Prologos havde et horisontalt, vandret udseende, er Epilogos vertikal og lodret i sin grafik.

Indenfor billedkunsten forstås værker, der både rummer horisontale og vertikale linjer, som stabile kompositioner, der angiver harmoni. Noget lignende kunne anføres i denne sammenhæng, eftersom *det* indeholder begge dele med et gedigent systemisk maskineri imellem sig. Imidlertid er »vertikalerne« i værkets sidste afdeling ikke alle rundet af ro og uforanderlighed. Vi ser således nogle skævheder i fundamentet, idet visse af passagerne fremstår ulige.

Man efterlades altså ikke med et gennemført harmonisk indtryk af *det*, når det kommer til øjets førstehåndsindtryk af skriften. Dette skyldes formentlig, at der på det indholdsmæssige plan ikke kan leves op til harmoni og balance.

Epilogos handler om angst, umiddelbart en negativt defineret tilstand. Værket begynder i Epilogos således forfra i angst: »Men det er ikke en helhed / Det er slet ikke færdigt / Det er ikke forbi / Og det er ikke begyndt / Det begynder / I angsten« (Christensen 2005: 335).

Hermed er det indholdsmæssige kommet ind i billedet, og jeg vil i det følgende opridse de forskellige semantiske overgange mellem værkets tre sektioner. Jeg vil indlede med at rekapitulere nogle pointer fra Iben Holks gennemførte læsning. Holk udlægger hhv. Prologos som en »skabelsesberetning« (Holk 1993: 86), Logos som »en alternativ parallel til skabelsesberetningen« (ibid.: 89) og Epilogos som »Efterspillet til en ny begyndelse« (ibid.: 106).

Holk lægger altså vægten på værkets tematisering af tilblivelse, et tema, der slås an i de allerførste sentenser og holder ved værket igennem. Overgangen mellem Prologos og Logos sætter Holk i den grundholdning, der »successivt skrives frem«, nemlig opfattelsen af livet som et »gigantisk skuespil med solen som projektør og med himmel og hav og bjerge og skyer som kulisser« (ibid.: 87). Med fremskrivningen af denne grundholdning muliggøres overgangen til SCENEN i Logos.

Overgangen fra Logos til Epilogos finder han i den bevægelse, der er sket »fra det naturbestemte anonyme til det åndsbestemte individuelle« (ibid.: 106).

Prologos og Logos læses som samtidige forløb, to internt forbundne bud på en genskrivning af Genesis. Spørgsmålet er, om denne læsning er tilstrækkelig, om det alene er skabelsen af væren, der er i centrum. Det forekommer troværdigt, at Prologos udgør en art nødvendig forudsætning for bevægelserne i Logos. I Prologos skrives en bevidsthed og en verden frem, der for alvor bliver potent og konkretiseret i Logos. Vi går således fra en verdensopfattelse, der beskrives som et »system af fiktioner, der fingerer for at fingere« (Christensen 2005: 121) til de mere konkrete bestemmelser af denne verdens forfalskede fænomener, jf. digt 5 i »symmetrier« i SCENEN, der afsluttes: »forsider af ikke rigtige huse, som alle nemt kan løbe ind i, når den kunstige regn begynder« (ibid.: 139).

Det fikcionaliserede, skuespillet, det kunstige, opstilles *generelt* og *alment* i Prologos og indkredses *systematisk* og *partikulært* i Logos. Imidlertid er der også indikationer på, at de to første hovedafsnit ikke skal læses som samtidige skabelsesimiterende forløb, men snarere som to forskellige udviklingstrin i værket som helhed.

To væsentlige forhold gør sig gældende i den henseende. Et af dem beror på den stilistiske forskel, der kan registreres mellem Prologos og Logos. Springet mellem førstedelens umiddelbare prosa og andendelens velordnede arkitektur markerer udtryksmæssigt så stor en distance, at den må få konsekvenser for den indholdsmæssige tydning.⁵ At tale om samtidighed eller identitet mellem de to afdelinger forekommer – ikke mindst – tvivlsomt, når man har graden af eksplicit systematisering for øje. Et andet forhold, der måske er udtryk for det samme, knytter sig til jeg’ets synliggørelse i SCENEN, konnexiteter, nr. 4.

I Prologos er det generaliserede »De« og det fremmedgjorte »En eller anden« de eneste personificerede bevidsthedsskikkelser, vi møder. I Logos optræder et jeg. I første omgang er det godt nok citeret i fraværsættende gåseøjne, men i de efterfølgende tekster får jeg’et en afgørende betydning for forståelsen af det forhold mellem bevidsthed og verden, som værket kredser om – og som er et af centralperspektiverne i Hegels absolutte idealisme. Herefter lader Christensen jeg’et, de’et og vi’et komme til

5 Det skal her ikke antydes, at Prologos ikke er lige så gennemkonstrueret som Logos. Det skal blot konstateres, at den strukturelle forskel er markant. Prologos er ikke indordnet i underoverskrifter, grammatiske kategorier og tal.

syne (dette ser vi også i Epilogos), hvormed vi kan fastsætte en bevidsthedsrepræsentativ progression i værkets samlede system: Mens Prologos udkaster en generaliseret bevidsthedsform, eksemplificeret i det ventende »De« og den fremmedgjorte »En eller anden«, anstilles der i Logos et konkretiseret »Jeg«, hvis væsen falder sammen med verden, hvorefter værket pendulerer mellem de, vi, og jeg-repræsentationer.

At *det* er et værk, der handler om tilblivelse, er svært at komme udenom. Det brændende spørgsmål bliver, hvad det er, der bliver til, og hvad man som læser finder mest prægnant i denne tilblivelsesproces. I stedet for at læse værket som en moderne genskrivning af Genesis vil jeg i det følgende læse værket som en tilblivelseshistorie af forskellige bevidsthedsformer. Det vil være mit forslag, at systemet i *det* kan læses ud fra den dialektiske »stadielære«, der er at finde i *Phänomenologie des Geistes*.

Det skal hermed ikke være sagt, at man uproblematisk kan oversætte progressionen fra »bevidsthed-selvbevidsthed-fornuft-ånd-religion og absolut viden« fra *Fænomenologien* til det forløb, der udfolder sig i *det*. Det skal blot påvises, at der sker en udvikling, og at denne udvikling kan belyses med elementer fra den hegelianske filosofi.

Den umiddelbare bevidsthed i Prologos

De første syv afsnit i Prologos begynder med artiklen »det«. »det« er den betydningsproducerende accelerator. Det'et er den instans, der taler og giver sig til kende som den altdominerende bevidsthedsskikkelse i de første afsnit af værket. Men hvordan skal det'et forstås, og hvad er det, det'et sætter i gang? I værkets første afsnit, der vel kan regnes for en af de mest sublime begyndelser på et litterært værk i den danske litteraturhistorie, åbner det'et en verden gennem sig selv, sin egen væren.

Det'et starter med at stå for sig selv, overvinder sin karakter af at være for sig selv, og får verden og sproget til at ske, til at opstå. Men hvordan får det'et åbnet en verden, hvordan får det'et sproget til at bevæge sig?

Svend Erik Larsen har forklaret det'et ud fra Leibniz' monadelære (1686/1714), der kort fortalt er baseret på det verdensbillede, at verden består af åndelige atomer (kaldet monader af gr. *monas* 'enhed'), der »hver for sig er en mikroudgave af universet, som selv i form af Gud er en supermonade« (Larsen 1997: 298). Larsen fastsætter ordet »det« som sprogets centrale monade i værket og opregner fire forskellige betydninger. Det'et karakteriserer Larsen som et *anonymt system*, hvor det angiver »en helt

tom sproglig henvisning«, en *skabende bevægelse*, hvor det angiver »en uendelig betydningsmulighed«, en *dynamisk relation* med hvilken det'et udfylder en »stedfortræderfunktion, idet noget udpeges ved hjælp af noget andet end sig selv« og endelig en *statisk autonomi*, hvorved der forstås, at det'et angiver »en afgrænset ting, selve verdens afgrænselighed« (Larsen 1997: 300-302).

Når det kommer til spørgsmålet om, hvordan det'et får værket til at opstå, er det med Larsens bestemmelser monaden som skabende bevægelse og dynamisk relation, der fænger. Det'et sætter verden i bevægelse ved at *udtale sig*.

Det udpeger gradvist noget ved hjælp af noget andet end sig selv, og det er i kraft af denne evne til at udtale sig om »det og det og det« i en uendelig betydningsmulighed (Christensen 2005: 113), at ikke bare Prologos i sig selv, men hele værket får mulighed for at bryde frem.

Denne evne til at udtale sig, at være i stand til at sige: »Det er« (ibid.), er et af de centrale kendetegn ved den første bevidsthedsskikkelse i Hegels system, nemlig »Die sinnliche Gewissheit«. Hos Hegel lyder det: »Als ein Allgemeines *sprechen* wir auch das Sinnliche *aus*; was wir sagen, *ist*: *Dieses*, d.h. das *allgemeine Diese*, oder: *es ist*« (PhG: 85/ÅF: 70). Nu bliver det'et imidlertid ikke stående ved udsagnet: Det er/es ist. Teksten arbejder sig som bekendt videre, bliver til andet og mere – og videre endnu. Det'et fremtræder ved enden af første afsnit som en righoldig figur, der både har fået »kerne og substans« og er blevet i stand til at »lokalisere behov« og »fordele funktioner« (Christensen 2005: 113). Det'et fremstår – her udtrykt med Hegels vendinger om den sanselige vished – som: »die *reichste* Erkenntnis, ja als eine Erkenntnis von unendlichem Reichtum erscheinen« (PhG: 82/ÅF: 67).

Hvad det'et tentativt viser sig som, er en erkendelse af uendelig rigdom med »Uudtømmelig energi« – en bevægelse, der besidder substans, men som ikke har nogen grænse for sin udfoldelse. Det'et udgør en grænseløs bevidsthedsform, der »Tvinger det træge til fart. Tvinger det hele til ske« (Christensen 2005: 113). Det er imidlertid ikke andet end *den rene væren*, som det'et fremstiller i de første to afsnit. Det, der skrives frem, er en umiddelbar viden om det, der bliver til. Det er et univers, der ikke er sat på begreb – et univers, der: »Roterer og snor sig, vrider sig, vender sig, tager en tilfældig vending, bøjer sig, krummer sig sammen, søger det tilsyneladende system« (ibid.: 114). Forholdet til verden og dens genstande, verden i fænomenologisk forstand, er endnu ikke indtrådt. Verdens karakter af genstande er endnu ikke blevet *iagttaget*. Bevidstheden, der træder

frem i Prologos' begyndelse, er den umiddelbare sanselige vished, der om det, den ser, ikke siger andet end: Det er.

Imidlertid forlader det'et disse rene abstraktioner i resten af Prologos. I afsnit tre og fire iagttages og beskrives konkrete grundfænomener som solen, himlen og havet, og derefter gennemgås bl.a. temaer som livet, døden og naturen (også i detaljeret sprogspillende form, jf. »søstjerner, slangestjerner, søpølser søliljer, ikter ribbegopler hjuldyr«, *ibid.*: 119), inden civilisationen og masserne kommer ind i billedet med byen, De'et og En eller anden.

Sammenholder man forløbet i Prologos med forløbet i Hegels sektion om »Bevidstheden«, kan man uden at gøre vold mod hverken det ene eller det andet opregne flere ligheder. Som allerede nævnt kan det'et i afsnit et og to læses som en digterisk omsætning af den sanselige vished, den første bevidsthedsskikkelse i *Fænomenologien*. I resten af Prologos sker der endvidere en progression mod en stadig mere avanceret bevidsthed gennem en stadig mere konkretiserende, begrebsliggende skrift. Bevægelsen fra det abstrakte og umiddelbare i afsnit et til to, over iagttagelsen af verdens grundlæggende kræfter (solen, havet, himlen) til skildringen af forholdet mellem liv, død og natur og til sidst altså indkredsningen af Byen og den menneskelige eksistens kan i vid udstrækning belyses med bevægelsen i bevidsthedsafsnittet, hvor *den sanselige vished* afløses af *iagttagelsen*, der i sidste instans overtages af *kraften og forstanden*.

Karakteristisk for iagttagelsen (Die Wahrnehmung) er, at den i modsætning til den sanselige vished tager genstanden, der skal forstås som det, der ligger udenfor bevidstheden i den ydre verden, til sig. Iagttagelsen stiller sig ikke tilfreds med den umiddelbare konstatering: »Det er«. Iagttagelsen skelner mellem selve iagttagelsen og det, der iagttages (PhG: 93/ÅF: 78) og forsøger at begribe det forhold, at genstanden på en og samme tid både kan defineres ved de forskellige egenskaber, den besidder, samtidig med, at den udgør en enhed. Eksemplet er »salt«, der trods sine forskellige kvaliteter – det er hvidt, skarpt i smagen, kubisk i sin form – stadig må siges at udgøre en enhed.

Iagttagelsen ser vi i Prologos dér, hvor det'et begynder at iagttage det genstandslige ved den ydre verdens fænomener: solen, havet og himlen. I denne vending kredser teksten fx om forholdet mellem solens egenskaber (»Det er solen der brænder«) og dens funktioner: dens bevægelse mellem at stå op og gå ned (Christensen 2005:114-115).

Noget lignende finder sted i afsnittet om havet, hvor det bl.a. lyder: »interferens mellem bølger af lys og vand, styrter, synker ned under overfladen, hvor havet ligger badet i et lyshav« (*ibid.*: 116).

I disse sekvenser tages der for første gang i værket fat på konkrete fænomener, der underkastes en iagttagende undersøgelse i sproget.

Hegels begreb om kraft er videreudviklingen af den genstandsbevidsthed, som iagttagelsen kom frem til. Iagttagelsen strandede i problemet om, hvordan genstanden skal defineres – ved dens mangfoldige egenskaber eller ved dens karakter af enhed. Iagttagelsen fandt ingen løsning. Derfor introduceres begrebet *kraft*. Kraften er en fællesbetegnelse for en bevægelse, der i sig rummer det, som Hegel kalder »selvstændige materier«, dvs. genstandens materielle egenskaber – og deres karakter af at *ytre sig* (Äußerung) for derefter at trække sig tilbage i sig selv (PhG: 110/ÅF: 94).

Denne bevægelse indgår nu i et kræfternes spil, som begribes og begrebsliggøres af *forstanden*, der inddeler den ydre verden i *love* (fx naturlovene), og som i sidste ende bliver i stand til at skelne mellem en sanselig og en oversanselig verden. Udfaldet af bevidsthedens erfaringer bliver, at den ydre verden må opfattes som en subjektiv struktur, hvormed overgangen til selvbevidstheden er etableret. Kapitlet om kraft og forstand består i en kompliceret diskussion af den filosofi- og videnskabshistoriske udvikling i det 17. og 18. århundrede. Hegel går således i dialog med Locke, Newton, Leibniz, Kant og den romantiske naturfilosofi.

Det kunne være interessant at indlemme denne diskussion i belysningen af forløbet i Prologos, men det ligger udenfor denne artikels ambitioner at påbegynde en sådan jævnføring.

Forløbet i kraft-kapitlet svarer imidlertid – i hvert fald på nogle områder – til det forløb, der finder sted i Prologos' anden halvdel. Man kan således forstå Christensens vekslende kredsen om abstrakter som liv, død og glemsel, iblandet opremsninger af mærkværdige konkrete (jf. citatet om søstjerner m.m. fra s. 119), som et udtryk for kræfternes spil: bevægelsen mellem materiernes ytring, given sig til kende (dyreformerne) og deres tilbagetrængning i sig selv og deres begreb (liv, død). Kraftens bevægelse ses ydermere, idet der spilles på forholdet mellem formering og form: »Atter formere sine former for at nå til en tættere formløshed, gentage den formerende formalitet« (Christensen 2005: 119). Tydeligst bliver forløbet i kraft-kapitlet dog i denne passage i Prologos:

På grænsen, i det endeløst forsvindende rum mellem bevægelse og isoleret ro, i det skjulte overgange mellem liv og død, i dét, organiserer det forbigående sin uro, fordeler funktioner, udvikler organer, systemer, væv og skeletter, skærper sin rutine og repeterer de fæstnede udtryk, den bestående orden (ibid.: 120).

I dette citat fæstnes »kræfternes spil« (det endeløst forsvindende rum mellem bevægelse og isoleret ro) i »det«, hvormed der kan udvikles »organer og systemer«, i og med at »rutinerne skærpes«, og »udtrykkene fæstnes« i den bestående orden. Det, vi ser her, er, at forstanden i skikkelse af det'et, omdanner kræfternes spil til lovmæssigheder (organer og systemer) og fæstner udtrykkene, der kunne læses som kraftens ytringer i den bestående orden (skellet mellem en sanselig og en oversanselig verden). Dermed er overgangen til de sidste passager om Byen, De'et og En eller anden tilvejebragt. Det'et har fået etableret en orden: »En verden er kommet til verden inde i verden« (ibid.: 120).

Det er imidlertid kun en flydende bevidsthed i en gold fiktionsverden (»lejekaserner, mørke barakker, stormagasiner og udstillingshaller«, ibid.: 123), der viser sig i de afrundende sektioner i Prologos. Det'et er som bevidsthedsskikkelse ikke blevet bevidst om sig selv. Bevidstheden fremtræder ved afslutningen af værkets første akt som en umiddelbar, ensom skyggebevidsthed: »En eller anden er alene med de andre og har aldrig kendt sig selv« (ibid.: 131).

Selvbevidsthed og ånd i Logos

I Hjalmar Frisks *Griechisches Etymologisches Wörterbuch* opregnes de forskellige grundbetydninger af *λόγος* (logos), der er en afledning af *λέγω* (lego): »das Berechnen, Rechnenschaft, Berechnung, Ansehen, Grund, Vernunft; das Sprechen, Rede, Wort, Erzählung, Schrift« (Frisk 2006: 95).⁶ To overordnede spor knytter sig til de oprindelige grundbetydninger. På den ene side er logos et udtryk for noget »beregrende« – det af fornuften systematiserede.

På den anden side har logos at gøre med sproget og dets omlejringer i ord, fortælling og skrift. Begge spor forekommer træffende i forhold til Logos-afsnittet, der fremstår som en skrift, der er blevet *beregnet* af fornuften. Logos-delen er således værkets mest systematisk komprimerede del. Her kulminerer det systemiske i systemdigtværket *det*, hvilket dog ikke betyder, at skønheden i Christensens skrift svinder bort. Logos-delen er tilmed værkets mest omfattende sektion. En skridt-for-

⁶ Det er altså ikke tilstrækkeligt at anslå, at »Logos betyder den skabende kraft i ordet: ordet som handling. Ordet som formviljen, der skaber orden af kaos«, sådan som Holk anfører (Holk 1995: 89). Betydningen af logos er mere nuanceret.

skridt-gennemgang af Logos' tre underafsnit med udblik til Hegel er ikke mulig indenfor rammerne af denne artikel. Derfor vil jeg lægge vægten på forholdet mellem verden og jeg'et, sådan som det udfoldes i SCENEN.

Jeg'et kommer for første gang til syne i SCENEN, konnexiteter, tekst 4. Indtil da har det drejet sig om verden: Verden som en scene med dertilhørende kulisse, som det ikke er muligt at trænge om bagved. Der optræder »malede bjerge« (Christensen 2005: 145) frem for faktiske bjerge eller bjerge *an sich*; »Der er underligt anlagte skygger anlagt af ord« (ibid.: 144), og det er i det hele taget en verden, der er bestemt ved sin karakter af at være til *som* verden, dvs. som fremtrædelse, der skildres i SCENENS indledende kategorier. Kulisse-verdenen bliver imidlertid negeret af jeg'et, der trods sine afstandsmarkerende citationstegn for alvor »træder ind på scenen« i denne del:

»Jeg« har ikke lyst til flere kulisser / »Jeg« har ikke lyst til flere anekdoter / om malede bjerge (...) »Jeg« er den der har skrevet det foregående / og den der skriver det følgende / »Jeg« vil ikke lade som om jeg er død / Jeg er bange (ibid.: 163).

Med repræsentationen af jeg'et sker et skred i værkets bevidsthedshierarki. Den umiddelbare det-bevidsthed og den ikke-selvrefleksive En eller anden, der gjorde sig gældende i Prologos, erstattes af et jeg, der erkender, at det er ophavsmanden til værket. Det er værd at bemærke, at det er gennem angst (»Jeg er bange«), at bevidstheden vrider sig løs fra sine kulisselænker, sit jeg i citationstegn. Det skal jeg vende tilbage til senere. Hvad der ydermere er nævneværdigt, er, at værkets stemme er blevet bevidst om sig selv. Jeg'et træder hermed ud af det'ets skygge og påtager sig ansvaret for »det foregående« og »det følgende«. Skellet mellem værkets verden, og den stemme, der ytrer sig heri og herom, er hermed blevet annulleret. Der er ikke længere tvivl om, hvad det er, der taler.

Den umiddelbare, abstrakte det-bevidsthed er blevet ophævet til et konkret jeg, der er bevidst om sig selv som udsigelsesinstans. En selvbevidsthed er kommet til verden i værket.

I det efterfølgende afsnit forsøger Jeg'et at »holde verden på afstand«. jeg'et står for sig selv og »befinder sig bedst ved at være fremmed«. Heri gennem glemmer jeg'et verden og »vænner sig til at skulle dø« (ibid.: 164). Udtrykt hegeliansk er det »das Anderssein«, som selvbevidstheden holder væk fra sig selv og opfatter negativt.

Hos Hegel er det nemlig et karaktertræk ved selvbevidstheden, at den først og fremmest består i »das einfache selbstständige Bestehen« (PhG: 138/ÅF: 120), og at den i forsøget på at fastholde denne selvstændige »bestaan« betegner alt, der ligger udenfor den selv med »Charakter des Negativen« (PhG: 139/ÅF: 121). Det er imidlertid også et af selvbevidsthedens kendetegn, at den kun er til som *anerkendt*. Det betyder, at selvbevidstheden er *for* en anden selvbevidsthed, og at det først er i et gensidigt anerkennende forhold herimellem, at den når sin »Befriedigung«, sin fuldendelse.

I tekst 6 i »konnexiteter« opnår jeg'et denne indsigt. Der sker slet og ret det, at jeg'et eller selvbevidstheden støder ind i andre selvbevidstheder:

Sådan overrasker det mig at andre / oplever noget lignende / at betydninger jeg lægger i verden her / af andre lægges i verden her og der / på en lignende måde / at der af de mangfoldige betydninger / opstår en så enfoldig flertydighed / at selv verden er den samme (Christensen 2005: 165).

Her kommer det således bag på jeg'et, at det ikke står alene med dets selvstændige bestaan i verden. Jeg'et bliver »overrasket« over, at det kun er et selvbevidst væsen blandt andre, at det er bundet til det *mellemværende* – en term, der svarer til Hegels ide om selvbevidsthedens *bevægelse* mellem sig selv og det andetværende. Det kalder han selvbevidsthedens »Einheit in seiner Verdopplung« (PhG: 145/ÅF: 109).

At være i »det mellemværende«, og at skulle forholde sig til sig selv i sin fordobling, er nu ikke ganske ukompliceret. Tekst 7 indledes: »Den slags kommer man ikke så let om ved« (Christensen 2005: 167).

I denne tekst ser vi en kamp mellem to selvbevidstheder, jeg'et og læseren: »mellem os sagt er jeg det ikke her nu / når du læser / at jeg skriver / at jeg ikke er det / og når du læser / at jeg skriver / at du ikke er det / Tværtimod / (...) Du kan selv være et flegmatisk kongedømme« (ibid.: 167). Der indtræder her en konflikt mellem jeg'et og du'et, der dels kan tolkes som læseren, men som også – mere generelt – kan forstås som en selvbevidst andetværen, der provokerer jeg'et til konfrontation. Der opstår således en kamp mellem selvbevidsthederne – digtets jeg og du. Selvom det er svært at udlægge denne kamp som en *kamp på liv og død*, sådan som det sker i Hegels afsnit om selvbevidstheden, er konflikten mellem jeg'et og du'et ikke til at komme udenom. Afsnittet ender dog i en dialektisk formidling: »Det er dig / Det er mig / Det er vores mellemværende« (ibid.: 168), hvormed det er lykkedes selvbevidstheden at integrere den anden i

sig – i ideen om »mellemværende«. Selvbevidstheden er blevet anerkendt. Formidlingen består i det mellemværende.

Christensens identitetssættende skrift standser imidlertid ikke kun ved forholdet mellem de i verden eksisterende selvbevidstheder. I »variabiliteter« falder også jeg'et og verden sammen. Det ses først og fremmest i tekst 1, hvor skellet mellem den ydre genstandsverden og jeg'ets indre verden ophæves med proklamationen: »Jeg er en genstand« (ibid.: 170), mens der i tekst 2 udlægges tre verdensforestillinger (verden som natur, den private verden og verdenssamfundet), der samles op med udsagnene: »Taler om mellemværen / Taler om mellemkomster / mellemliggende / mellemværender« (ibid.: 170). Det er med andre ord en idealistisk bevidstheds-konception, der kommer frem i disse tekster. Grænsen mellem bevidsthed og verden er forsvundet. Denne forsoning tematiseres gentagne gange i resten af SCENEN, men det er ikke gjort med det.⁷ Konsekvensen af forsoningen mellem jeg'et og du'et, mellem jeg'et og genstanden, bliver, at en ny bevidsthedsskikkelse kan træde frem: Et kollektivt vi dukker således op i variabiliteter, 3.

Det kollektive vi kan belyses med Hegels begreb om ånden. Den første definition, Hegel fremsætter af ånden, falder i slutningen af den første paragraf i selvbevidsthedsafsnittet.

Hegel beskriver ånden som »den absolutte substans«, enheden af alle uafhængige selvbevidstheder: »Ich, das Wir, und Wir, das Ich« (PhG: 145/ÅF: 126). Ånden er det varige, det almene, og derigennem kan ånden siges at være »grunden for alle«: jeg'et i vi'et, og vi'et i jeg'et.

Ånden opstår, når fornuftens tanke om at være »al realitet« er blevet ophævet til sandhed. En sådan altomfattende bevidsthedsskikkelse kommer til syne i Logos, efter at jeg'et og du'et samt jeg'et og genstanden er blevet forsonet. I extensioner, 2, lyder det: »vi er alle metaforer for hinanden« (Christensen 2005: 181), mens enheden tydeliggøres yderligere i extensioner, 8: »de tænker det jeg ser med mine øjne / de ser med deres øjne det jeg tænker« (ibid.: 187).

Vi ser således en social vending i værket. Hvor det i Prologos var en *umiddelbar det-bevidsthed* og et fremmedgjort En eller anden, der domi-

7 Jf. fx Variabiliteter, 4: »det er med den slags sætninger / verden holder mig i ånde / det er med den slags sætninger verden / danner sig et billede af mig« (Christensen 2005: 174), Variabiliteter, 6: »Ja her betyder verden syrener (...) / men det at den i det hele taget betyder noget / gør den næsten menneskelig« (ibid.: 176), Extensioner, 4: »som om et menneske ikke var et menneske / men et blad en gren« (ibid.: 183), Universaliteter, 5: »Eller verden i bevægelse i mig / Formulere Formulere Formulere« (ibid.: 200).

nerede, når vi over repræsentationen af *det selvbevidste jeg* frem til et *kollektivt vi*, der kan beskrives som Ånden, i Logos.⁸ Betingelserne for Logos' samfundsundersøgende part 2, nemlig HANDLINGEN, er med den opridsede bevidsthedsudvikling blevet grundlagt. Værket kan nu dreje sig om fænomener i den sædelige verden: »kampen om afsætningsmarkedet« (ibid.: 223) og bureaukratiske installationer, jf. tekst 5 i integriteter, fordi det er nået dertil i sin bevidsthedsprogression. Lige så vel som »det hele« – lidenskaben, sindssygen, kærligheden og magten – kan indfanges i ideen om »eine grosse Schrift« (Novalis citeret i konnexiteter, 1), der indoptager alt, hvad der vedrører eksistensen i Logos' afsluttende og mest skrifttematiserende del: TEKSTEN.

Epilogos – opsamling og genkomst i angst

I Epilogos er vi tilbage ved udgangspunktet. Det'et sætter skriften i gang. Imidlertid er det ikke et tomt og hurtigt-accelererende det, der slår værket afsluttende del an. I Prologos *var* »det« et spørgsmål om at komme i gang (ibid.: 113). I Epilogos *er* »det« blevet til. Det'et har opnået identitet: »Det er det / Det er det hele / Det er det hele i en masse / Det er det hele i en masse forskelligt / Det er det hele i en masse forskellige mennesker« (ibid.: 335). Og dog. Identiteten er ikke endegyldigt fastlagt. Værket begynder, som nævnt, forfra i en tilstand. Angsten bliver nu den størrelse, der forener vi'et – eller ånden: »så vi kan opleve angsten / med os selv / i behold« (ibid.: 338).

Det er, som det fremgår af ovenstående citat, ikke en rent negativ angstforståelse, der lægges op til i Epilogos. Angsten er noget, vi skal »overvinde« (ibid.: 343) for at komme ud på den anden side med os selv i behold.

Denne ide om angstens opbyggelige potentiale ser vi også hos Hegel i afsnittet om trællens frigørelse fra herren. I modsætning til herren har trællen følt angst for døden og for hele sit væsen; han har »durchaus in sich selbst erzittert«, som Hegel formulerer det (PhG: 153/ÅF: 134), og den eneste måde, hvorpå trællen kan komme fri af denne gennemsitrende angst, er ved at overvinde den gennem *arbejdet*. Angsten er for trællen noget, han må arbejde sig ud af, ligesom angsten hos Christensen er noget, man må overvinde – fx gennem arbejdet med skriften.

⁸ I Hegels begrebsverden udgør Ånden som substans »das sittliche Leben eines Volks« (PhG: 326/ÅF: 302), dvs. livet som det udfolder sig for folket i et sædeligt samfund.

Efter den gennemløbende erfaring af angsten slutter værket i en omvendt rækkefølge af de første seks anslag i Epilogos, hvormed det'et får lov at stå tilbage – ikke som en tom, umiddelbar bevidsthedsskikkelse, men som en opfyldt og gennemprøvet absolut kontur, der rummer de i værket gennemgåede udviklingstrin i sig.

Sammendrag og udblik – bevidsthedsprogressionen og systemet

Igennem denne artikel har jeg forsøgt at undersøge de bevidsthedsskikkelser, der træder frem på tværs af de forskellige sektioner i *det*. En progression, der kan belyses med elementer fra Hegels *Phänomenologie des Geistes*, har vist sig: I Prologos ser vi en abstrakt og umiddelbar det-bevidsthed i en hektisk ud-i-en-kørende prosa; i gennemsystematiserede Logos fremtræder det selvbevidste jeg, der gennem dets sammensmeltning med verden og *das Anderssein* åbner for repræsentationen af det altomfattende vi, der på mange måder svarer til Hegels ide om ånden. I Epilogos er vi tilbage ved udgangspunktet, men nu i en erfaret og absolut form, der er blevet gjort mulig gennem bevægelsen i værket.

Filosofisk kan vi altså – gennem udblikket til Hegel – påpege eksistensen af en idealistisk bevidsthedskonception i *det*. Grænserne mellem bevidstheden og de andre bevidstheder, bevidstheden og genstanden, bevidstheden og hele verden som sådan, ophæves løbende i Christensens system. Omtrent som det sker hos Hegel.

Det hegeliansk-idealistiske tankegods er imidlertid ikke kun at spore i *det*. Ideen om »det mellemværende« er – også uden for rammerne af *det* – af central betydning for Inger Christensens forfatterskab. Det skinner især igennem i hendes essays, hvor skellene mellem ikke bare sproget og verden, men også bevidstheden og verden bliver ophævet radikalt.

Det fremgår af *V. Meningen – Samfundets hjerteslag* i *Vandtrapper*: »Vi er klodens bevidsthed. Vi kalder den fremmed, fordi vi nægter at elske vores krop. Vores eneste fælles krop« (Christensen 1982: 113). Eller når hun i essayet »Hemmelighedstilstanden« fra 1992 skriver: »at det er nødvendigt at forstå, at idet mennesket udtrykker sig, er det også verden, der udtrykker sig« (Christensen 2002: 44). Det er af Anne Gry Haugland blevet pointeret, at denne »sprogets forbundethed med verden« i Christensens poetik har sine rødder i romantikken med Novalis som poetologisk foregangsmand og forbundsfælle (Haugland 2002: 68-69).

Denne sporing af romantiske ledetråde i Christensens værk synes særligt relevant, når man har hendes »naturfilosofi« og sprogtænkning for øje. Her kan hun forbindes med flere »Frühromantische« forestillinger, bl.a. Herders omvendning af det newtonske, mekaniske natursyn til fordel for det organiske verdensbillede, Schellings ide om åndens tilstedeværelse i naturen som et led i universets »Weltseele« – og endelig altså Novalis' søgen efter »den altomfattende sammensmeltning mellem ord og fænomen«, som hun omtaler i essayet »Sandhedens skygge« (Christensen 2000: 15).

Bevæger man sig imidlertid væk fra tematiseringen af naturen og sproget for derimod at stille skarpere på spørgsmålet om *bevidstheden*, synes Hegels post-romantiske, dialektiske progressionslære at stå i berettiget tilknytning til Christensens poetik – i hvert fald når analyseobjektet hedder systemværket *det*. Korrespondensen mellem Christensen og Hegel viser sig derved, at begge gør brug af systemet som den formelle forudsætning for udfoldelsen af (verden og) bevidsthedens tilblivelseshistorie. Der er for eksempel en grund til, at jeg'et først kommer til syne i Logos og ikke er til stede fra begyndelsen: Verden og den umiddelbare bevidsthedsform skal skrives frem, før den kan nuanceres og avanceres.

Endvidere kan der spores en metodisk overensstemmelse mellem Hegel og Christensen, idet begge lægger vægt på det negerende aspekt i den dialektiske opbygghed.

Der er imidlertid forskel på deres respektive hensigter med brugen af systemerne. Som Klaus P. Mortensen har bemærket, er Christensens brug af systemer afledt af en systemkritik (Mortensen 1993: 270). Hun ønsker at »nedbryde de systemer, vi har bygget op som forsvar mod det ubegribelige og pulserende mangfoldige, som verden er« (Mortensen 1993: 270). Dette gælder ikke for Hegel. For Hegel er det alene det videnskabelige system, der kan udfolde sandheden, og der er intet i verden, der hverken kan eller skal undslippe systemets favntag.

Christensen er, som Svend Erik Larsen har klarlagt, både traditionalist og modernist (Larsen 1997: 306). Hun forholder sig til traditionen og bearbejder den modernistisk. Hegel tilhører den del af traditionen, der har bidraget til grundlæggelsen af moderniteten filosofisk.

Hverken Hegels eller Christensens systemer er hermetisk lukkede. Det er systemernes processuelle karakter, deres vekselvirkninger og gådefuldhed, der først og fremmest kendetegner dem. Det er ikke systemer, man bliver færdig med. Det er systemer, man kan blive ved med at gå på opdagelse i.

Litteratur

- Andersen Nexø, Tue: »Vækstprincipper«, i: *Passage* nr. 30, Aarhus Universitetsforlag, 1998.
- Bøgh, Annette: »Vingeslag«, i: *Sprogskygger – læsninger i Inger Christensens forfatterskab*, Aarhus Universitetsforlag, 1995.
- Christensen, Inger: *Samlede digte*, Gyldendal, 2005.
- Christensen, Inger: *Del af labyrinten*, Gyldendal, 1982.
- Christensen, Inger: *Hemmelighedstilstanden*, Gyldendal, 2002.
- Gröschner, Alexander m.fl.: *Richard Rorty – from Pragmatic Philosophy to Cultural Politics*, Bloomsbury, 2013.
- Fjørtoft, Henning: »Jordsanger – økokritiske analyser av Inger Christensens lange dikt«, NTNU, 2011 (online version).
- Frisk, Hjalmar: *Griechisches, etymologisches Wörterbuch*, Vinter Verlag, 2006.
- Haugland, Anne Gry: »Mønsterdigtning. Betydningsvækst i Inger Christensens lyrik«, i: *Kritik*, nr. 155/156, Gyldendal, 2002.
- Haugland, Anne Gry: »Digtets natur«, i *Kvant*, 24. årgang, nr. 4, 2013.
- Hegel, G.W.F. (PhG): *Phänomenologie des Geistes*, Werke 3, Suhrkamp, 1970.
- Hegel, G.W.F. (ÅF): *Åndens fænomenologi* (overs. Claus Bratt Østergaard), Gyldendal, 2010.
- Heidemann, Mads Dupont: »Bernardinus himmelrum«, i: *Sprogskygger – læsninger i Inger Christensens forfatterskab*, Aarhus Universitetsforlag, 1995.
- Heidemann, Mads Dupont: »Poesiens supplerende bevægelse«, i: *Sprogskygger – læsninger i Inger Christensens forfatterskab*, Aarhus Universitetsforlag, 1995.
- Henriksen, Mads Fedder: »Blikket i fokus – projektioner på og fra Inger Christensens sonetkrans«, i: *Sprogskygger – læsninger i Inger Christensens forfatterskab*, Aarhus Universitetsforlag, 1995.
- Holk, Iben: »Det egentlige/Det usigelige«, i: *Tegnverden. En bog om Inger Christensens forfatterskab*, Centrum, 1983.
- Jacobsen, Kim Forum: »Stopped flow«, i: *Sprogskygger – læsninger i Inger Christensens forfatterskab*, Aarhus Universitetsforlag, 1995.
- Larsen, Steffen Hejlskov: *Systemdigtningen. Modernismens tredje fase*, Munksgaard, 1971.
- Larsen, Svend Erik: »Et jordisk gok«, i: *Læsninger i dansk litteratur – 1940-1970*, Odense Universitetsforlag, 1997.
- Knudsen, Peter Øvig: *Børn skal ikke lege under fuldmånen – forfatterportrætter*, Samlerens Bogklub, 1995.
- Mortensen, Klaus P.: *Himmelstormerne – en linje i dansk naturdigtning*, Gyldendal, 1993.
- Pinkard, Terry: *German Philosophy 1760-1860 – The Legacy of Idealism*, Cambridge University Press, 2002.
- Skyum-Nielsen, Erik: *Modsprogets proces*, Arena, 1982.
- Speight, Alan: *Hegel, Literature and the Problem of Agency*, Cambridge University Press, 2001.

Svane, Marie Louise: »Den oprørske skrivemaskine«, i: *Analyser af moderne dansk lyrik 2*, Borgens Forlag, 1976.

Terkelsen, Anne Munch: »En puls uden krop«, i: *Sprogskygger – læsninger i Inger Christensens forfatterskab*, Aarhus Universitetsforlag, 1995.

Web-link:

<http://www.information.dk/179081>